

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ ADINA DİLÇİLİK İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

ALMAZ İBRAHİM QIZI BAYRAMOVA

**İRƏVAN XANLIĞININ SƏRDARABAD, ABARAN,
DƏRƏÇİÇƏK VƏ GÖYÇƏ MAHALLARI TOPONİMLƏRİNİN
LİŦQVİSTİK TƏHLİLİ**

5706.01 – Azərbaycan dili

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

BAKI – 2016

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Müasir Azərbaycan dili kafedarsında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Vilayət Hüseyn oğlu Əliyev,
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor, Əməkdar müəllim

Rəsmi opponentlər:

Qara İbrahim oğlu Məşədiyev,
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Aslan Əhməd xan oğlu Bayramov,
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Aparıcı təşkilat:

Azərbaycan Dillər Universiteti
Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrası

Müdafiə «29» __03_____ 2016-cı il saat «__» da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı şəhəri 1143, H.Cavid prospekti, 115, V mərtəbə, AMEA –nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «__»_____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının
elmi katibi
filologiya üzrə elmlər
doktoru:**

N.F.Seyidəliyev.

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Toponimlər hər bir xalqın etnik tarixini, etnogenezini öyrənmək üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və zəngin mənbə rolunu oynayır. Belə ki, toponimlərin bir qismi tayfa, qəbilə, hər hansı bir etnik qrupun adı əsasında yarandığından həmin xalqın qədim tarixini, dili və dini mənsubiyyətini, həyat tərzini, məşğuliyyətinə dair tarixi həqiqətləri özündə yaşadır. Bu da tarix boyu həmin ərazidə mövcud olmuş etnik qrupun, xalqın soykökündəki rolunu müəyyənləşdirməyə imkan verir. Ona görə də tarixi toponimlərin öyrənilməsi olduqca aktualdır. Azərbaycan toponimləri indiyə qədər geniş şəkildə tarixi, coğrafi və dilçilik istiqamətində araşdırılmışdır, lakin tarixi toponimlər az öyrənilmişdir. Tarixi toponimlərin öyrənilməsi eyni zamanda dil tarixinə dair zəngin faktları ortaya çıxarır. Bu baxımdan İrəvan xanlığı toponimlərinin öyrənilməsi tarixi bir zərurətdir və vacib məsələlərdən biridir.

Azərbaycan xanlıqlarının yaranması XVIII əsrə təsadüf edir. XVIII əsrdə yaradılan Azərbaycan xanlıqlarından biri də İrəvan xanlığı olmuşdur. Azərbaycanın qərbində Göyçə gölünün ətrafında yerləşən xanlıq 15 mahaldan ibarət idi: Qırxbulaq mahalı, Zəngibasar mahalı, Gərnibasar mahalı, Vedibasar mahalı, Şərur mahalı, Sürməli mahalı, Parçenis-Dərəkənd mahalı, Saatlı mahalı, Talm mahalı, Seyid –Axsaxlı mahalı, Sərdarabad mahalı, Karpibasar mahalı, Abaran mahalı, Dərəçiçək mahalı və Göyçə mahalı.

İrəvan xanlığı toponimləri semantik cəhətdən zəngin və kəmiyyətə çox genişdir. Bu toponimlərin hamısını fəlsəfə doktoru dissertasiyasında vermək imkan xaricindədir. Məhz buna görə İrəvan xanlığının yalnız dörd mahalının - Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının toponimləri tədqiqata cəlb edilmişdir.

İrəvan xanlığı ərazisi Azərbaycanın qədim tarixi ərazisi olmuşdur. Ərazinin köklü sakinlərini də azərbaycanlılar təşkil edirdi. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dediyi kimi “...Biz heç kimin torpaqlarını zəbt etməmişik. ... İrəvan xanlığı əzəli Azərbaycan torpağıdır və ermənilər bu bölgəyə qonaq kimi gəlmişlər. ...İrəvan xanlığında yaşayan insanların əksəriyyəti azərbaycanlı idi. ...Ona görə, tarixi baxımdan da bu, bizim torpağımızdır”.

İrəvan xanlığının aborigen sakinləri türklər-azərbaycanlılar olduğuna görə də məhz xanlığın ərazisindəki toponimlər də Azərbaycan

dili əsasında formalaşmışdır. Xanlığın 15 mahalından dördünün –Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının toponimləri üzərində apardığımız araşdırmalar bunu deməyə əsas verir. Bu mahalların toponimlərinin öyrənilməsi Azərbaycanın qədim tarixi haqqında da geniş təsəvvür yaradır. Vaxtilə Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan qədim oğuz yurdu-İrəvan xanlığının ərazisi hal-hazırda qondarma Ermənistan Respublikası adlanan ölkənin inzibati ərazisi daxilindədir. Ərazinin türk mənşəli tarixi toponimləri sovet dövründə saxtalaşdırılaraq kütləvi şəkildə dəyişdirilmişdir. Akademik R.Ə.Mehdiyev erməni saxtakarlarının bu siyasətini haqlı olaraq belə qiymətləndirir: “Əvvəllər Azərbaycana (məhz Azərbaycana!) məxsus olmuş İrəvan xanlığının ərazisində yüzlərlə toponimin sovet dövründə vaxtilə həmin torpaqlarda yaşamış Azərbaycan türklərinin izlərini məhv etmək məqsədilə adları dəyişdirilərək onlara erməni adları qoyulmuşdur”¹. Bu baxımdan İrəvan xanlığının bir parçasını təşkil edən Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının toponimlərinin tədqiqi aktual vəzifələrdəndir. Belə ki, tarixi həqiqətlərə, elmi əsaslara söykənərək aydınlıq gətirmək üçün İrəvan xanlığının tədqiqata cəlb edilən mahallarının ərazisindəki toponimləri tarixi-linqvistik təhlil etmək, yayılma arealını, etimoloji-struktur təhlilini, əmələgəlmə yollarını araşdırmaq, bir sözlə, ərazinin toponimlərini tədqiqata cəlb etmək böyük tarixi, elmi, siyasi əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi İrəvan xanlığının tarixi coğrafiyasını, etnik tərkibini göstərməklə İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahalları ərazisində yerləşən toponimlərinin leksik-semantik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, tarixi mənbələrə əsaslanaraq coğrafi adların etimoloji təhlilini, əmələgəlmə yollarını araşdırmaqdan ibarətdir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

- İrəvan xanlığının yaranma tarixi və Azərbaycan tarixində yerini öyrənmək;
- İrəvan xanlığının tarixi coğrafiyasını araşdırmaq;
- Xanlığın etnik tərkibini müəyyənləşdirmək;
- İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının toponimlərinin mənbələrini müəyyənləşdirmək və sistemləşdirmək ;

¹ R.Ə.Mehdiyev. Gorus – 2010: absurd teatrı mövsümü, Bakı: Şərq-Qərb, 2010, s. 36-37

- Ərazinin toponimlərinin etimoloji təhlilini vermək ;
- Ərazinin toponimlərinin yayılma arealını göstərmək ;
- Ərazinin toponimlərinin qrammatik xüsusiyyətlərini tədqiq etmək ;

- İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının toponimlərinin formalaşmasında iştirak edən sözləri müəyyənləşdirmək;

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqat işinin əsas obyektı İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının toponimlərinin linqvistik tədqiqıdır.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının ərazisində mövcud olmuş və arasırdırmaya cəlb edilmiş coğrafi adlar təşkil edir.

Tədqiqatın mənbələri. Tədqiqat işində İrəvan xanlığı ilə bağı yazılmış tarixi əsərlərdən, “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri” (1996), İ.Şopenin “Исторический памятник состояния Армянской области в ее присоединения к Российской империи” (1852) adlı tarixi mənbələrdən, elmi və bədii əsərlərdən istifadə edilmiş, toponimlərin yerini dəqiqliklə müəyyənləşdirərkən B.Ə.Budaqov və Q.Ə.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərinin izahlı lüğəti” (1998), İ.Bayramovun “Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri”(2002) əsərlərindən istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının toponimləri ilk dəfədir ki, geniş şəkildə tarixi-linqvistik aspektdə monoqrafik tədqiqata cəlb edilir və bu mahalların toponimləri ilk olaraq sistemli şəkildə araşdırılıb təhlil olunur. Bu da elmi işin əsas yeniliyini təşkil edir.

Müdafiyə təqdim olunan əsas müddəalar:

- İrəvan xanlığı, o cümlədən xanlığın tədqiqata cəlb edilən Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahalları türkmənşəli toponimlərinin əsas yer tutması ilə fərqlənir və xanlığın fəaliyyəti dövrü ilə bağı tarixi mənbələrdə əksini tapan toponimlər aydın şəkildə göstərir ki, ərazinin köklü sakinləri Azərbaycan türkləri olmuşdur.

- Tarixi mənbələr əsasında Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək, Göyçə mahallarının toponimləri dəqiqləşdirilir və tarixi-coğrafi mövqeyi müəyyənləşdirilir.

- Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək, Göyçə mahalları toponimlərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri araşdırılaraq ərazinin toponimləri mənacə 7 yerə bölünür və təsnif edilir. Ərazinin toponimləri antroponimlərdən

törənən yer adları, etnonimlərdən törənən yer adları, hidronimlərdən törənən yer adları, oronimlərdən törənən yer adları, fitonimlərdən törənən yer adları, zoonimlərdən törənən yer adları, təsviri yolla yaranan yer adları adı altında qruplaşdırılır və onların etimoloji təhlili verilir.

- İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahalları toponimlərinin yaranma yolları Azərbaycan dilinin qrammatikası ilə birbaşa bağlıdır və həmin toponimlər bu kontekstdə araşdırılır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, disseratsiyadan Azərbaycanın tarixi toponimləri ilə bağlı aparılan araşdırmalarda istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti də böyükdür. Praktik əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, Azərbaycan toponimiyası, onomastikanın praktik məsələləri, türk xalqlarının tarixi ilə bağlı yazılan dərs vəsaitlərində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın metodu. Dissertasiya yazılarkən toponimika ilə bağlı yazılmış əsərlər əsas götürülmüşdür. Tədqiqat işində tarixi-müqayisəli, areal, təsviri, etimoloji metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Müasir Azərbaycan dili kafedrasında hazırlanmışdır. İşin elmi nəzəri müddəaları ilə bağlı beynəlxalq və respublika elmi konfranslarında çıxışlar edilmiş, dissertasiyanın ümumi məzmununu əks etdirən 15 məqalə nəşr edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İşin ümumi məzmunu

“**Giriş**”də mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt, predmeti, mənbələri, elmi yeniliyi, metodu müdafiəyə çıxarılan əsas müddəaları müəyyənləşdirilmiş, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, aprobasiyası və quruluşu göstərilmişdir.

Dissertasiyanın I fəslində **“İrəvan xanlığının tarixi coğrafiyası, etnik tərkibi və toponimlərinin əsas mənbələri”** adlanır. I fəsil 3 yarım-fəsildən ibarətdir.

Birinci fəslin I yarım-fəslində “İrəvan xanlığının tarixi coğrafiyası” adlanır. XVIII əsrdə Azərbaycanın ictimai siyasi həyatında mühüm hadisələr baş vermiş, bunun nəticəsində Azərbaycanda müstəqil və yarımmüstəqil feodal dövlətləri – xanlıqlar meydana gəlmişdir. XVIII əsrdə Azərbaycanda yaranan xanlıqlardan biri də İrəvan xanlığı idi.

Mir Mehdi xan müstəqil İrəvan xanlığını yaradaraq özünü xanlığın

başçısı – Xanı elan etmişdir. Beləliklə, İrəvan xanlığı əsasən Çıxursəd bəylərbəyliyi ərazisi daxilində təşəkkül tapmışdır.

İrəvan xanlığı Ağrıdağ düzənliyinin Göyçə gölü hövzəsi və Araz çayından cənub-qərbə doğru uzanan ərazini əhatə edirdi. İrəvan xanlığının mərkəzi İrəvan şəhəri olmaqla 15 mahala bölünmüşdü: 1) Qırx-bulaq mahalı; 2) Zəngibasar mahalı; 3) Gərnibasar mahalı; 4) Vedibasar mahalı; 5) Şərur mahalı; 6) Sürməli mahalı; 7) Parçenis-Dərəkənd mahalı; 8) Saatlı mahalı; 9) Talın mahalı; 10) Seyid -Axsaxlı mahalı; 11) Sərdarabad mahalı; 12) Karpibasar mahalı; 13) Abaran mahalı; 14) Dərəçiçək mahalı; 15) Göyçə mahalı.

Birinci fəslin II yarım fəslə **“İrəvan xanlığının etnik tərkibi”** adlanır. İrəvan xanlığının qədim əhalisinin etnik tərkibinin araşdırılması, ərazinin köklü sakinlərinin etnik mənsubiyyətinin öyrənilməsi həm elmi, həm də siyasi mahiyyət daşıyır. İrəvan xanlığının etnik tarixinin araşdırılması Azərbaycanşünaslıqda vacib elmi məsələlərdən biridir.

Antitürk ideologiyası ilə tarixi saxtalaşdıran erməni və rus tarixçiləri qədim oğuz türklərinin tarixi məskəni – İrəvan xanlığını ermənilərin məskəni kimi tanıtməyə çalışmışlar. Tarixi məxəzlər, yeryurd adları – toponimlər İrəvan xanlığının qədim türk etnoslarının məskəni olduğunu təsdiq edir. Azərbaycan xalqının yaranması və formalaşmasında iştirak etmiş türk etnosları İrəvan xanlığının etnik tərkibində də yaxından iştirak etmişlər.

Məhz ərazinin etnotoponimləri İrəvan xanlığının türk tayfalarının tarixi torpağı olması faktını təsdiq edən əsas amillərdən biridir.

İrəvan xanlığının etnik tərkibinin türk tayfaları olduğunu İ.Şopenin¹, S.Yerevantsinin² əsərlərində, eləcə də İrəvan xanlığının ərazisindəki toponimlərdən sübut edilir. Məs.: Qaraqoyunlu (Gərnibasar mahalı), Türkmənli, Qarxun (Sərdarabad mahalı), Muğanlı (Şərur mahalı), Aralix Kolanı (Karpibasar mahalı), Kolanı qırılan (Göyçə mahalı), Əmirli (Abaran mahalı) və s.

Tarixi mənbələr əsasında apardığımız araşdırmaların nəticəsi olaraq qeyd edə bilərik ki, İrəvan xanlığının ərazisində kolanı, muğanlı, bayat, qaraqoyunlu, ayırım və s. türk tayfaları yaşamışdır.

Disseratsiyada bu tayfaların İrəvan xanlığının ərazisində məskun-

¹ Шопен И. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской Империи, СПб: Типография Императорской Академии Наук, 1852, с. 535-538

² С.Еревенци. Джамбр, М., 1958, с. 105-109, 187-197

laşması tarixi mənbələr əsasında izlənilir və toponimlərdə izləri faktlar əsasında müəyyən edilir.

Birinci fəslin III yarımfəslə İrəvan xanlığı Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının toponimlərinin əsas mənbələrinə həsr edilib. Hər bir tədqiqat işi, xüsusilə tarixi toponimlərin tədqiqi mənbələr əsasında araşdırılır. Tədqiqat obyektinə uyğun olaraq İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahalları ərazisindəki toponimlərin öyrənilməsində “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı, “Kitabi Diyarbəkriyyə”, Jan Sardənin “Səyahətnamə” əsəri, 1728-ci ildə tərtib edilmiş “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri” adlı arxiv materialı, “Qarabağnamələr”, İ.Şopenin 1852-ci ildə çap olunmuş “Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ея присоединения к Российской империи”, S.Yerevansinin “Cambr” əsəri və s. tədqiqat işinin mənbəyini təşkil edir.

Dissertasiyanın II fəslə **“İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahalları toponimlərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri”** adlanır. Toponimlərin qədim dövrlərdən xalqların və müxtəlif tayfaların həyat tərzinin, mədəniyyətinin, dilinin, etnik mənsubiyyətinin öyrənilməsində xüsusi yeri və rolu var.

Coğrafi ad – toponim yarandığı gündən müəyyən təkamül yolu keçir. Dilçilik elmi də nəsil-dən-nəslə keçən toponimlərin tarixi-lingvistik xüsusiyyətlərini tədqiq edərək öyrənir.

İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahalları toponimlərinin leksik-semantik xüsusiyyətlərini araşdırarkən ərazinin yer adlarının nominasiyaya görə təsnifatını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: 1. Antroponimlərdən törənən yer adları. 2. Etonimlərdən törənən yer adları. 3. Hidronimlərdən törənən yer adları. 4. Oronimlərdən törənən yer adları. 5. Fitonimlərdən törənən yer adları. 6. Zoonimlərdən törənən yer adları. 7. Təsviri yolla yaranan yer adları.

2-ci fəslin I yarımfəslə **antroponimlərdən törənən yer** adlarına həsr olunmuşdur. İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahalları toponimlərinin bir hissəsi şəxs adlarından – antroponimlərdən yaranmışdır. Türkiyə tədqiqatçısı Saim Sakaoğlu şəxs adları əsasında yaranan toponimləri xarakterizə edərək yazır: “İnsan adlarının yer adı olaraq istifadəsi təbii bir hadisədir. Müxtəlif xüsusiyyətlərlə diqqəti çəkən insan adını bir yerə bağlamaq bu yolla həmin insanın adını əbədiləşdirmək bütün dövrlərdə baş vermişdir. İnsan adları bəzən şəkilçi qəbul etmədən toponim yaradıcılığında iştirak edir, bəzən isə şəkilçi qəbul etmiş formada yer adı kimi istifadə olunur. Bu

adların (coğrafi adların – A.B.) bir hissəsi günümüzə qədər çatmışdır. Bəzilərində baş verən dəyişikliklər isə bizi uzun araşdırmalara sövq edə biləcək qədər böyükdür”¹.

İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahalları ərazisindəki antropotoponimlər xüsusi lay təşkil edir.

Kərimarx. Bu yaşayış məntəqəsi Sərdarabad mahalı ərazisində yerləşir. Toponimin Kərim şəxs adı ilə türk dillərində arık formasında rast gəlinən² **arx** sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. XI-XII əsələrdə “arıq” və “arx” eyni mənada sinonim kimi işlənmişdir.

Məlikkəndi. Abaran mahalının inzibati ərazisinə daxil olmuşdur. Bu toponimə yazılı mənbələrdə ilk dəfə XIV əsərdə Qafqazda olmuş J.Sardənin yol qeydlərində rast gəlinir³. “İrəvan əyalətinin icmal dəftərin”dən (1728) məlum olur ki, Məlikkənd Abaran nahiyəsinin tabeliyində olmuşdur. Məlikkəndi toponimi iki komponentdən: ərəb dilində titul bildirən, “hökmdar, padşah” mənəsində işlənən **məlik** sözü ilə yaşayış məntəqəsi mənəsi bildirən **kənd** sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Babakişi. İrəvan xanlığının Dərəçiçək mahalının inzibati ərazisinə daxil olan kəndlərdən biri də Babakişi kəndi idi.

1828-ci ildə Babakişi kəndinə İrandan və Türkiyədən ermənilər köçürülüb yerləşdirilmişdir. 1948-ci ildə kəndin adı dəyişdirilib. Ağavnadzor qoyulmuşdur. Babakişi toponimi eyni adlı şəxs adı əsasında əmələ gəlmiş antropotoponimdir.

Bıqlı Hüseyn. İrəvan xanlığının Göyçə mahalı ərazisində yerləşən yaşayış məntəqələrindən biri Bıqlı Hüseyn adlanırdı.

Mənbələrdə İrəvan xanlığının Göyçə mahalına daxil olan kəndlərin tərkibində Bıqlı Hüseyn adlı kənd qeyd edilir⁴.

Toponim Bıqlı Hüseyn şəxs adı əsasında formalaşmış antropotoponimdir.

Dissertasiyanın II fəslinin I yarım fəslində Cəfərabad, Molla Bayazid, Qoca Yarəli, Şərifabad (Sərdarabad mahalı), Molla Qasım, Samadərviş (Abaran mahalı), Dəlipaşa, Fərrux, Rəhman kəndi (Dərəçiçək mahalı), Paşakəndi, Vəliağalı, Zeynaləğalı, Kosa Məhəmməd

¹ Salim Sakaoğlu. İnsan adlarından kaynaklanan yer adları. **Türk yer adları sempozumu bildirileri**, Ankara, 1984, s. 259.

² В.В.Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, Т. I, ч. 1-2, СПб, 1893, с. 269.

³ В.Ə.Будақов, Q.Ə.Қеубуллаев. Ермөнистанда Азәрбайҗан мәншәли топонимләрин изаһли лүғәти, Баки: Нафта Press, 1998, s. 335.

⁴ İ.Şopen. Göstərilən əsəri. s. 595

(Göyçə mahalı) antropotoponimlərin etimologiyasından bəhs edilir.

II fəslin II yarımfəslində etnonimlərdən törənən toponimlərdən bəhs olunur. Etnik tarix və etnogenez məsələlərini əks etdirən etnotoponimlərin tarixi çox qədimdir. Hər bir etnotoponim həmin etnosun tarixi ilə birbaşa bağlıdır.

İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının toponimlərinin tədqiqində diqqəti çəkən əsas və aparıcı məsələlərdən biri ərazinin toponimlərinin əksər hissəsinin türk tayfa adları əsasında formalaşmasıdır. Elə bu baxımdan tədqiqatə cəlb etdiyimiz mahalların etnotoponimləri əsasında fikrimizi izah etməyə çalışmışıq.

Qarxun. Bu yaşayış məntəqəsi Sərdarabad mahalı ərazisində Abaran çayının sahilində, Üçkilsədən (Eçmiədzindən) cənubda yerləşirdi¹. Kənddə yalnız azərbaycanlılar yaşamışlar. Toponim mənbələrdə karkın/karkun// qarqun/qarkın // qarxın // qarqın formalarında² rast gəlinən səlcuq oğuzlarının **karkın** tayfasının adından yaranmışdır.

Türkmənli. Yaşayış məntəqəsi kimi Türkmənli İrəvan xanlığının Sərdarabad mahalı ərazisində yerləşirdi. Türkmənli toponiminin kökü türkmən etnosu ilə bağlıdır. İrəvan xanlığının Sərdarabad mahalındakı Türkmənli toponimi oğuz mənşəli etnotoponim olub türkmən etnoniminə -li mənsubluq bildirən şəkilçinin birləşməsindən əmələ gələrək “türklərə-oğuzlara məxsus yer” mənasını bildirir. Türkmən tayfası səlcuqların tabeliyində olmuş və səfəvi dövlətinin ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamışdır³. Bu tayfa Göyçə mahalında Göyçə gölünün yaxınlığında yaşamışdır⁴.

Evcilər. Bu, Sərdarabad mahalında yerləşən kəndlərdən biridir. İ.Şopenin əsərində Evcilər formasında qeyd olunmuşdur⁵.

F.Sümər yazır ki, Maraş bölgəsində Hələb türkmənlərindən olan dülqədirlı tayfasına bir neçə tayfa daxil idi ki, onlardan biri də avcı tayfası olmuşdur⁶. Deyilənlərə, tarixi faktlara əsaslanıb bu qənaətə gilirik ki, İrəvan xanlığının Sərdarabad mahalı ərazisindəki Evcilər toponimi **avcı** etnonimi əsasında formalaşıb. Evcii//avcı eyni tayfa adının müxtəlif fonetik formalarıdır. Türk dillərində e>a səs dəyişməsinin

¹ H.Rəhimoğlu. Silinməz adlar, sağalmaz yaralar, Bakı: Azərneşr, 1997, s. 139.

² Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı: Yazıçı, 1992, s. 300; İrəvan əyalətinin icmal dđəftəri, Bakı: 1996, s. 37

³ Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı: Yazıçı, 1992, s. 300; Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti, II c, Bakı: Şərq-Qərb, 2007, s. 252

⁴ Г.Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана, Баку: Элм, 1986, с. 55

⁵ И.Шопен, Göstərilən əsəri. с. 580

⁶ Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı: Yazıçı, 1992, s. 184-185.

mümkünlüyünü (ayni>eyni) nəzərə alıb deyə bilərik ki, avcı toponim yaradıcılığında **evci** kimi əksini tapıb.

Quzugüdənli. Sərdarabad mahalında qeyd alınmış türk mənşəli toponimlərdən biri Quzugüdənli adlanırdı və XVIII əsr mənbəyində Quzugüdənli formasında rast gəlinir¹. Kəndin adı Qüzügüdən kimi tədqiqata cəlb edilir². Erməni mənbələrində, kəndin adı Güzügedan, Kuzikutan kimi göstərilir³.

Tarixi mənbədə kəndin adı Quzzigüdənli formasında qeyd olunduğu üçün belə qənaətə gəlirik ki, kənd Quzugüdən yox, Quzugüdənli adlandırılmışdır. Quzugüdənli kəndin əsl adı olmuşdur.

24 oğuz tayfasından birinin qolu kimi quzugüdənli tayfasının adı da göstərilir⁴. Məhz buna əsasən deyə bilərik ki, Quzugüdənli toponimi eyni adlı - quzugüdənli tayfa adı əsasında yaranmışdır.

Təkərli. Abaran mahalı ərazisindəki kəndlərdən biri Təkərli kəndi idi. İ.Şopenin əsərində İrəvan xanlığının Abaran mahalı ərazisində Təkərli kəndi kimi qeyd alınmışdır⁵.

“İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə (1590), “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə (1728)⁶ Təkərli kimi, eyni zamanda digər mənbələrdə Təkyəli, Təkyərli, Təkyəlik⁷ formalarında göstərilir. Tarixən yaşamış oğuz tayfalarından biri **tükər** tayfası olmuşdur⁸. Bu tayfanın adı F.Rəşidəddinin “Oğuznamə”sində **dögər** kimi qeyd edilir⁹. Fikrimizcə, Təkərli toponimi oğuz tayfalarından biri olmuş **tügər//dügər//dögər** etnonimi əsasında formalaşmışdır. Təkərli toponiminin tərkibindəki –li şəkilçisi mənsubluq mənası ifadə edir. Təkərli “tügər//dügər tayfasına mənsub kənd” mənasını bildirir.

Əmirli. Bu toponim Abaran mahalının inzibati ərazisinə daxil idi. 1728-ci ilə aid “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə Abaran nahiyəsinə Mustafa Əli oğlunun adına olan timar kimi Əmirbulaq kəndinin adı qeyd alınmışdır¹⁰.

¹ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri, Bakı: Elm, 1996, s. 70.

² B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı: Nafta Press,1998 s. 218.

³ İ.Bayramov. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri, Bakı: Elm, 2002, s. 243.

⁴ Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı: Yazıçı, 1992, s. 275.

⁵ İ.Şopen. Göstərilən əsəri. s. 587

⁶ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri, Bakı: elm, 1996, s. 174.

⁷ H.Rəhimovlu. Silinməz adlar, sağalmaz yaralar, Bakı: Azərneşr, 1997, s. 197

⁸ M.Kaşğari. Divanü lüğət-it-Türk, I c. Bakı: Ozan, 2006, s. 129

⁹ F.Rəşidəddin. Oğuznamə, Bakı: Azərneşr, 1992, s. 39

¹⁰ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri, Bakı: Elm, 1996, s. 111

Oğuz tayfalarından biri eymur tayfasıdır¹. İrəvan xanlığının Abaran mahalı ərazisindəki Əmirli toponimi oğuz tayfalarından olan **eymur** tayfa adı əsasında formalaşmışdır. Belə ki, **eymur** tayfa adı toponiminin tərkibində **əmir** formasında əksini tapır. Əmirli toponiminin tərkibindəki – lı şəkilçisi mənsubluq bildirir və Əmirli “Əmir tayfasına mənsub kənd” mənasını bildirir.

Axta. Dərəçiçək mahalı ərazisindəki kəndlərdən biri idi. Zəngi çayının sahilində yerləşən bu kənd mənbələrdə Axtu formasında qeyd olunur². İ.Şopenin əsərində Dərəçiçək mahalında Axta adlı iki kəndin olduğu göstərilir: Aşağı Axta, Yuxarı Axta³.

Oğuzların tərkibində olan padarların bir qolu **axta** (bəzən axtaçı formasında da göstərilir) tayfası adlanırdı⁴. **Axta** adlı tayfa XIX əsrdə Azərbaycanda yaşamışdır⁵. Hazırda Özbəkistanın Fərqanə vilayətində qıpçaqların **axtaçı** adlı tayfası yaşayır⁶.

Bu qənaətə gəlmək olur ki, Axta toponimi axta//axtaçı türk tayfasının adı əsasında formalaşmış etnotoponimdir. Axta etnotoponimi geniş areala malikdir.

Küzəcik. Küzəcik yaşayış məntəqəsi İrəvan xanlığının Göyçə mahalının ərazisində yerləşirdi. Küzəcik kəndi indiki Ermənistanın Kamo (Kəvər) rayonunun inzibati ərazisinə daxildir və Kamo (Kəvər kəndi) şəhərindən 15 km cənub-qərbdə yerləşirdi. Kəndin ərazisində II-III əsrlərə aid qalanın xarabalıqlarındakı kitabələr oğuz elinin bu ərazilərdə 2000 il bundan əvvəl yaşadığını təsdiq edir⁷.

Küzəcik yer adı müəyyən fonetik dəyişikliyə uğramış bayat tayfasının küzücəkli tayfa adı⁸ əsasında yaranmışdır. Küzücəkli etnonimi toponim yaradıcılığında müxtəlif fonetik dəyişikliyə uğramışdır (küzü-cəkli>küzəcik) və mənsubluq bildirən – li şəkilçisi ixtisar edilmişdir.

Kolanı. Bu yaşayış məntəqəsi İrəvan xanlığının Göyçə mahalının ərazisində yerləşirdi. Kəndin adı rus mənbələrində Kolanı kerlan, Kyo-

¹ M.Kaşğari. Divanü-luğat it-türk, I c, s. 129

² B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı: Nafta Press, 1998, s. 154

³ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri, Bakı: Elm, 1996, s. 53

⁴ B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı: Nafta Press, 1998, s. 133

⁵ B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı: Nafta Press, 1998, s. 133

⁶ M.Təkləli. Türk kitabı. Unudulan tarix, dəyişdirilən adlar, Bakı: Nurlan, 2009, s. 33.

⁷ S.Vilayətoğlu. Oğuz elinin müqəddəs ocağı. Göyçə, Bakı: TS, 2006, s.284.

⁸ Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı: Yazıçı, 1992, s. 233

lanı Qrları¹ kimi, XVIII əsr mənbəyində isə Kolanı kəndi formasında qeydə alınmış, kənd İrəvan əyalətinin Göyçə nahiyəsinin ərazisinə daxil olmuşdur².

İrəvan xanlığının XVIII əsrdə yarandığını əsas götürdüyümüz nəzərə alıb deyə bilərik ki, kəndin adını XVIII əsr mənbəyinə əsasən Kolanı formasında araşdırmağı məqsədəuyğun hesab edirik. Mirzə Adıgözəl bəy “Qarabağnamə” əsərində Kolanı tayfasının adını çəkir³. Kolanılar qədim türk tayfalarındandır. XVIII əsrin ortaları – XIX əsrin I yarısında Qarabağ xanlığında yaşayan kolanıların ərazisi Kolanı mahalı adlanırdı⁴. Mir Mehdi Xəzaniyənin əsərində kolanı məskəni haqqında dəqiq məlumat əldə etmək olur: “Tərtər çayı sahilindəki uşacıq günbəzindən yuxarı, ta Göyçə sərhəddinədək ki, Kolanı məskənidir və İrəvana tabedir⁵.”

Göründüyü kimi, Göyçə mahalı Kolanı tayfasının məskəni olmuşdur. Onda bu qənaətə gəlmək olar ki, İrəvan xanlığının Göyçə mahalı ərazisindəki Kolanı toponimi elə kolanı türk tayfasının adı əsasında formalaşmışdır.

Oğrunca. İrəvan xanlığının Göyçə mahalında yerləşən oğuz mənşəli yer adlarından biri Oğrunca adlanırdı. Oğrunca kəndi Basarkeçər rayonunun Qaraiman kəndinin yanında yerləşirdi⁶. Kənd XIX əsrin əvvəllərində ləğv edilərək ərazisi Qaraiman kəndinə daxil edilmişdir.

İrəvan xanlığının Dərəkənd-Parçenis mahalında da Oğrunca adlı yaşayış məntəqəsi qeydə alınmışdır⁷. Fikrimizcə, həm Göyçə mahalı ərazisindəki Oğrunca, həm də Dərəkənd-Parçenis mahalı ərazisindəki Oğrunca kəndləri eyni mənşəlidir.

Oğrunca toponiminin kökündə **oğur** sözü dayanır. Oğur isə oğuz etnoniminin variantıdır. Türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində r>z səs əvəzlənməsi qanunauyğun haldır. Məs.: murad-muraz. Bu baxımdan Rəfiq Özdəkin fikri diqqəti çəkir: Oğur və oğuz sözləri eyni mənəlidir. Oğuzların qardaşı olan oğurlar onlardan miladdan öncəki

¹ İ.Şopen. Göstərilən əsəri, s. 595, Д.Д.Пагиров. Алфавитный указатель к пятиверстной карты Кавказского края, Тифлис: Типография К.П.Кашиловского, 1913, с. 128

² İrəvan əyalətinin icmal dəftəri, Bakı: Elm, 1996, s. 55

³ Mirzə Adıgözəl bəy. Qarabağnamə. Qarabağnamələr, I kitab, Bakı: Yazıçı, 1989, s. 92

⁴ Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət, Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1999, s. 296.

⁵ Mir Mehdi Xəzani. Kitabı-tarixi-Qarabağ. Qarabağnamələr, II kitab, Bakı: Yazıçı, 1991, s. 116.

⁶ İ. Bayramov. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri, Bakı: Elm, 2002, s. 481

⁷ İ.Şopen. Göstərilən əsəri, s. 571

zamanlarda ayrılmışlar. Qərbə doğru yayılanların dilində “z” hərfinin yerini zamanla “r” hərfi almışdır. Onun üçün qərb türklərinə (oğuzlara) “r”-lı danışanlar, şərq oğuzlarına “z”-lı danışanlar deyilmişdir¹. Toponimlərdəki –ca şəkilçisi çoxluq mənasını bildirir.

Bu yarımfəsildə həm də Uzunoba, Keçili, Çubuxçu (Sərdarabad mahalı), Muğnu, Bazarcıq, Camışlı, Quşi, Sacılı, Cəngi (Abaran mahalı), Bicni, Solak, Qorçulu, Dədəqışlaq, Üləşik, Yaycı, Təkəlik, Tayaçarıq, Böyük Ördəkli (Dərəçiçək mahalı), Qul Əli (Göyçə mahalı), Dəli Qardaş, Abdulağalı, Kəvər, Ağqıraq, Basarkeçər, Qanlı, Zağalı, Zod Kəsəmən, Toxluca (Göyçə mahalı) etnotoponimləri araşdırılır.

II fəslin 3-cü yarımfəslə “Hidronimlərdən törənən yer adları” adlanır. İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahalları toponimlərinin bir hissəsi hidronimlər əsasında formalaşmışdır.

Ağca arx. Bu kənd Sərdarabad mahalı ərazisində yerləşirdi. XVIII əsr mənbəyində İrəvan əyalətinin Karbi nahiyəsində də Ağca arx adlı kənd qeydə alınmış və əhalisinin sinli əşirətindən olduğu göstərilir².

Ağca arx mürəkkəb quruluşlu türk mənşəli toponimdir. Toponimin I komponenti "ağımtil" mənasında işlənən ağca (ağ+ca) sözündən, II komponenti qədim türk dilində **arık** fonetik formasında "çay" mənasında işlənən arx sözündən ibarətdir.

Kollaqarx. İrəvan xanlığının Sərdarabad mahalı ərazisində yerləşən kəndlərdən biri Kollaqarx kəndi idi. Toponim iki sözdən - kollaq sözü ilə **arx** sözündən düzəlmişdir. Toponimin I komponenti kollaq qədim türk dilində "isti künc, tərəf" mənasını ifadə edir³. Ehtimal ki, həmin arxın suyu isti olduğundan və ya yanar ərazidə yerləşdiyindən kənd Kollaqarx adlandırılmışdır.

Sarıbulaq. Abaran mahalı ərazisində yaşayış məntəqəsidir. Kəndin adı. "İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndə Abaran nahiyəsinə daxil olan yaşayış məntəqəsi kimi Sarıbulaq⁴, "İrəvan əyalətinin icmal dəftəri"ndə (1728) İrəvan əyalətinin Abaran nahiyəsinə daxil olan kənd kimi Sarıbudaq formasında qeyd edilmişdir. Əslində kəndin adı Sarıbulaq olmuşdur. Rus dilli mənbələrdə də kəndin adı Sarıbulaq formasında göstərilir⁵.

¹ Rəfiq Özdək. Türkün qızıl kitabı. I kitab, Bakı: Yazıçı, 1992, s.172

² İrəvan əyalətinin icmal dəftəri, Bakı: Elm, 1996, s. 91

³ В.В.Радлов. Опыт словаря тюркских наречий. Т. II, ч. 1-2, СПб, 1899, 588 с.

⁴ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı: Elm, 1983.

⁵ Д.Д.Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карты Кавказского края, Тифлис: Типография К.П. Казловского, 1913. с. 220.

Sarıbulaq toponimi "təmiz, saf, pak içməyə, istifadəyə yararlı su" mənasında işlənən **sarı**¹ sözü ilə **bulaq** sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Qızılulaq. Bu yaşayış məntəqəsi Göyçə mahalının tabeliyində olmuşdur. Göyçə gölünün cənub-şərqində yerləşirdi. 1728-ci ilə aid mənbədə "Qışlaqi-Qızılulaq" kimi qeyd edilmişdir. Toponim qırmızı mənasında işlənən **qızıl** sözü ilə **bulaq** sözünün birləşməsindən yaranmışdır.

Qırxbulaq. Göyçə mahalı ərazisində qeydə alınmışdır və Göyçə gölünün cənub-şərq sahilində yerləşirdi. XVIII əsr mənbəyində İrəvan əyalətinin Məzrə nahiyəsində Qırxbulaq formasında əksini tapır².

Qırxbulaq toponimi **qırx** sözü ilə (çoxluq mənasında) **bulaq** sözünün birləşməsindən əmələ gələn hidrotoponimdir.

Qoşabulaq. İrəvan xanlığının Göyçə mahalı ərazisində rast gəlinən yer adlarından biri də Qoşabulaq kəndi idi. Kəndin adı İ.Şopenin əsərində, Xoşabulaq formasında qeyd edilir³.

Toponim iki komponentdən ibarətdir: qoşa+bulaq. Qoşa Azərbaycan dilində "yanışı", "cüt", "bərabər" mənasını bildirir. Deməli, toponimin "yanışı", "cüt" mənasını bildirən qoşa sözü ilə bulaq hidrotərmini əsasında yaranmışdır. Görünür, kənd ərazisindəki Qoşabulaq bulağının adı əsasında yaranmışdır.

Bu yarımfəsildə Damcılı (Abaran mahalı), Ağbulaq (Göyçə mahalı) hidronimləri də araşdırılmışdır.

İkinci fəslin 4-cü yarımfəslində ("Oronimlərdən törənən yer adları") İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahalları ərazisində qeydə alınmış oronimlərdən törənən toponimlərdən bəhs edilir.

Təpədibi. İrəvan xanlığının Sərdarabad mahalı ərazisində yerləşirdi. Təpədibi toponimi oronim əsasında yaranmışdır. Coğrafi adın tərkibində **təpə** "hündür yer", "hündürlük", "kiçik dağ" mənasını ifadə edir. Toponimin ikinci komponenti olan dib "dağın ətəyi" mənasını bildirir. Təpədibi toponimi "kiçik dağın dibində (ətəyində) salınmış kənd" mənasını ifadə edir.

Quruboğaz. Abaran mahalı ərazisi daxilində yerləşirdi. Quruboğaz toponimi "quru" və "boğaz" sözlərinin birləşməsindən yaranmış orotoponimidir. Toponimin birinci komponenti "quru" türk

¹ T.Əhmədov. El-obamızın adları, Bakı: Gənclik, 1984, s. 74

² İrəvan əyalətinin icmal dəftəri, Bakı: Elm, 1996, s. 61

³ İ.Şopen. Göstərilən əsəri. s. 599

dilində "quru, daşlı, düzənlik" mənasında işlənir¹. Boğaz oronimiyada iki dağ arasındakı dağ keçidi mənası ilə yanaşı insan boğazı formalı yer, "dar yer" mənasını da bildirir².

Əyrivəng. Bu yaşayış məntəqəsi Göyçə mahalı ərazisində yerləşirdi. Mənbələrdə Ayrıvəng, Ayrivəng, Əyrivəng fonetik formalarında əksini tapır³.

Türk dillərində hündür, yüksək mənasında **ağur** sözü işlədilir⁴. Bu qənaətə gəlmək olar ki, Əyrivəng toponimi - "hündür, yüksək" mənasını bildiren **ağrı** sözünün Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılmış forması olan **əyri** sözü ilə **vəng** sözünün birləşməsindən əmələ gələrək "hündür qala yanında salınmış kənd" mənasını bildirir. **Vəng** qədim türk dilində "abidə", daşda yazılan abidə, "möhkəm abidə, daşda yazılan abidə", "möhkəm abidə" mənasında işlənən **bəngü, binigü, mēngü, menü** sözlərinin⁵ fonetik variantıdır.

Dəlikdaş. İrəvan xanlığının Göyçə mahalının tərkibində qeydə alınmış Dəlikdaş Göyçə gölünün sahilində yerləşirdi. Kəndin adı XVIII əsr mənbəyində qeydə alınmışdır⁶.

Toponim **dəlik** və **daş** sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmiş orotoponimdir. Dəlik Azərbaycan dilində "dar, dərin çuxur" mənasını, daş "qaya" mənasını bildirir.

Gözəldərə. İrəvan xanlığının Göyçə mahalına daxil olan kəndlərdən biri Gözəldərə kəndi adlanırdı. Toponim "axarlı, baxarlı, mənzərəli" mənasında işlənən **gözəl** sözü ilə "iki dağ və ya təpə arasında, düzənlikdə uzun dərin çuxur mənasında işlənən **dərə** sözünün birləşməsindən yaranmışdır.

Daş keyti. Göyçə mahalı ərazisində Göyçə gölünün cənub-şərqində yerləşirdi. Daşkeyti toponimi iki sözdən - **daş** və **keti** sözlərindən əmələ gəlmişdir. **Daş** Azərbaycan dilində "dağ, qaya" mənasını, **ket** (**keyti** Azərbaycan dilində tələffüz forması) türk dillərində "dağ silsiləsi", sıra dağlar⁷ mənasını bildirir. **Daş keyti** "qayalıqda, sıra dağlar yanında salınmış kənd" anlamını ifadə edir.

Ardanış. İrəvan xanlığının Göyçə mahalı ərazisindəki qədim kənd-

¹ Э.М.Мурзаев. Словарь народных терминов, М.: Мысль, 1984, с. 320

² N.G.Məmmədov. Azərbaycan Respublikasının oronimləri, Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1999, s. 149.

³ H.Rəhimovlu. Silinməz adlar, sağalmaz yaralar, Bakı: Azərneşr, 1997, s. 112

⁴ Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2007, s. 24.

⁵ Древнетюркский словарь, Л: Наука, 1969, с. 94-95

⁶ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri, Bakı: Elm, 1996, s. 56

⁷ Г.Гейбуллаев. К этногенезу азербайджанцев, т. I, Баку: Elm, 1991, s. 472

lərdən biri də Ardanış kəndi idi. XVIII əsr mənbəyində İrəvan əyalətinin Məzrə nahiyəsində Ərdanış fonetik formasında qeydə alınmışdır¹.

Ardanış kəndinin dağlıq ərazidə yerləşdiyinə əsaslanıb qeydə edə bilirik ki, toponim qədim türk dilində “hündür dağ aşırımı”, “dağ, dağlıq”, “dağ keçidi” mənasında işlənən **art** sözü ilə² eniş (eniş ahəng qanuna uyğun “anış”-a çevrilib) sözündən yaranıb.

İkinci fəslin 5-ci yarımfəslində İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahalları ərazisindəki fitotoponimlər tədqiq edilir.

Armudlu. İrəvan xanlığının Sərdarabad mahalı ərazisində yerləşirdi. Armudlu toponimi iki hissədən **armud** sözü ilə - **lu** şəkilçisindən əmələ gəlib “armud olan yerdə salınan kənd” mənasını bildirir. “-lu şəkilçisi isimlərə artırılaraq müəyyən ərazidə ağacın, meyvənin və s. -nin daha çox olduğunu bildirən toponimik ad əmələ gətirir³.

İydəli. Sərdarabad mahalı ərazisindəki kəndlərdən biri İydəli adlanırdı. Toponim “isti yerlərdə bitən ətirli çiçəkləri olan ağac və bu ağacın dərisi sərt, ət, ağ un halında olan meyvə” mənasında işlənən iydə sözünə⁴. – li şəkilçisinin artırılması ilə düzəlib “iydə ağacı olan yerdə salınan kənd” mənasını bildirir.

Güllüçə. Abaran mahalı ərazisində yerləşirdi. Güllüçə toponimi “paxlalılar fəslində olub dağ rayonlarında, çəmənlərdə, meşələrdə, çay sahilində bitən yem otu” mənasında işlənən güllüçə⁵ sözü əsasında əmələ gələn fitotoponimdir.

Alçalı. Göyçə mahalı ərazisində qeydə alınmış toponimlərdən biri də Alçalı toponimdir. Alçalı coğrafi adı alça ağaclarının çox olduğu ərazini bildirir. Yəni toponim alça bitki adına – lı şəkilçisinin artırılması yolu ilə düzəlmişdir.

Yarpızlı. İrəvan xanlığının Göyçə mahalı ərazisində rast gəlinən yer adlarından biridir. Kənd Göyçə gölünün cənub-şərqində yerləşirdi.

Toponim yabanı bitki – “su kənarlarında bitən, ağ və qırmızı çiçəkləri olan çox ətirli bitki olan yarpız⁶ sözünə - lı şəkilçisinin qoşulmasından əmələ gəlmiş fitotoponimdir.

Cil. İrəvan xanlığının Göyçə mahalının inzibati ərazisinə daxil

¹ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri, Bakı: Elm, 1996, s. 62.

² Древнетюркский словарь, Л.: Наука, 1969, с. 55.

³ Q.Məşədiyev. Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri, Bakı: elm, 1990, s. 81.

⁴ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı: Elm, 1980, s. 374

⁵ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c. Bakı: Elm, 1983, s. 209.

⁶ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı: Elm, 1980, s. 507

olan kəndlərdən biridir. XVIII əsr mənbəyində Çil formasında qeyd edilir. Cil toponiminin qədim türk runik yazılarında “qala divarı”, “yazılı mehrab” mənasında işlənən çil sözü ilə izah edirlər¹

Fikrimizcə, Cil coğrafi adı Azərbaycan dilinin qərb qrupu şivələrində bataqlıqda bitən ot mənasında işlənən çeyil sözünün² qısaldılmış forması kimi sabitləşən cil sözü əsasında əmələ gəlmişdir. **Cil** çeyil-çil-cil formasında səsdəyişməyə uğramışdır.

İkinci fəslin 6-cı yarımfəslində İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahalları ərazisindəki zoonimlər əsasında formalaşmış toponimlər araşdırılır. Ümumiyyətlə, İrəvan xanlığı ərazisində, o cümlədən tədqiqatə cəlb edilən xanlığın mahalları ərazisində zootoponimlər azlıq təşkil edir. Tədqiq edilən mahalların ərazisində bir neçə zootoponim müəyyənləşdirildi.

Danagirməz. Bu toponim İrəvan xanlığının Abaran mahalı ərazisində qeydə alınmışdır. Danagirməz toponimi zoonim əsasında yaranmışdır. Dana heyvan adına qeyri-gələcək zamanın inkarında işlənmiş **girməz** sözünün birləşməsindən Danagirməz toponimi formalaşmışdır.

Alapars. Bu yaşayış məntəqəsi İrəvan xanlığının Dərəçiçək mahalı ərazisində qeydə alınmışdır.

1728-ci il mənbəyinə görə Alapars (mənbədə Alabars) İrəvan əyalətinin Qırxbulaq nahiyəsinin tərkibində olmuşdur³. Toponim **ala** və **pars** sözlərindən əmələ gəlmiş zootoponimdir. **Ala** rəng mənasını, **pars** türk dilində “pələng” mənasını⁴ bildirir.

İkinci fəslin 7-ci yarımfəslə “Təsviri yolla yaranan yer adları” adlanır. Obyektin yerləşdiyi ərazinin relyefi, forması, görünüşü əsasında yaranan toponim təsviri yolla yaranan toponimlərdir. İrəvan xanlığının Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahalları ərazisində rast gəlinən toponimlərin bir hissəsi təsviri yolla yaranmışdır.

Qaraqala. Bu yaşayış məntəqəsi Dərəçiçək mahalının ərazisinə daxil idi. Kəndin adı “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə (1728) qeyd edilmişdir⁵.

Qaraqala coğrafi adı **qara** və **qala** sözlərindən əmələ gəlmişdir. Ümumiyyətlə, onomastik vahidlərin tərkibində qara, keyfiyyətsiz,

¹ B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybulalyev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərinin izahlı lüğəti, Bakı: Nafta Press, 1998, s. 432

² Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı: Şərq-Qərb, 2007, s. 92

³ İrəvan əyalətinin icma dəftəri, Elm, 1996, s. 78

⁴ В.В.Радлов. Опыт словаря тюркских наречий. т. IV, ч. II, СПб, 1911, с. 1158.

⁵ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri, Bakı: Elm, 1996, s. 81

icməyə yararlı omlayan, ağır, aşağı keyfiyyətli (hidronimlərdə), “böyük”, “geniş”, “sıx”, “təpə, qaya, dağın zirvəsi”, “zirvə”, “böyük, hündür, yüksək, şiş” (oronimlərdə) mənalarında işlənir.

Bu qənaətə gəlirik ki, Qaraqala toponiminin tərkibində işlənmiş qara “böyük”, “hündür” mənasının bildirir və toponim “böyük, hündür qala yaxınlığında salınmış kənd” mənasını bildirir.

Qarakilsə. Abaran mahalı ərazisinə daxil olan kəndlərdən biridir. Kənd Alagöz dağının ətəyində, Abaran çayının sağ sahilində yerləşirdi. Toponim türk dilində “böyük, iri” mənasında işlənən **qara** sözü ilə **kilsə** sözü əsasında yaranmışdır.

Ağ yoxuş. İrəvan xanlığının Göyçə mahalına daxil olan kəndlərdən biridir. **Ağ yoxuş** yer adı iki sözün - **ağ** və **yoxuş** sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Toponimin birinci komponenti ağ qədim türk dilində “hündür, yuxarı” mənasında işlənmişdir. **Yoxuş.** Azərbaycan dilində həm ümumişlək söz, həm də termin kimi işlənir və coğrafi termin funksiyasında “dağın təpəyə qalxan hissəsi” mənasını bildirir. Fikrimizcə, bu oykonim relyef əsasında əmələ gələn təsviri toponimlərdən olub “yolun dağa, təpəyə qalxan yuxarı hissəsinin, yanında olan kənd” mənasını ifadə edir.

Noradüz. Bu toponim Göyçə mahalı ərazisində qeydə alınmışdır. Araşdırma zamanı bu qənaətə gəlmək olur ki, Noradüz toponimi türk dillərində “sıldırım qayalıq”, “dərin dərə” “uçurum” mənasında işlənən nora//nori sözü ilə¹ Azərbaycan dilində “düzənlik” mənasında işlənən düz sözü əsasında yaranmış təsviri toponimdir.

Bu yarımfəsildə həm də Canfida , Şəhriyar, (Sərdarabad mahalı), Karpi, Sağmosavəng (Abaran mahalı), Zəncirli, Ağpara, Gümüş (Dərəçiçək mahalı), Təzəkənd, Qaranlıq, Başkənd, Qızılıç (Göyçə mahalı) təsviri yolla yaranan toponimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri izah edilir.

Dissertasiyanın III fəslı “Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahalları toponimlərinin qrammatik xüsusiyyətləri” adlanır.

Hər bir dilin onomastik vahidləri dildaxili qayda-qanunlara əsasən yaranıb formalaşır. Toponimik vahidlər də dilin qanunlarına, modellərinə əsasən inkişaf edib formalaşır və sabitləşir.

Toponimlərin dilçilik elmi ilə bağlı olması danılmazdır və toponimlərin linqvistik-tipoloji xüsusiyyətləri də dilçilik elminin vəhdətində müəyyənləşdirilir. Hər bir ərazinin toponimləri yaranma xüsusiyyət-

¹ M.Ə.Abbasova, N.S.Bəndəliyev, X.N.Məmmədşadə. Böyük Qafqazın Şərq hissəsinin toponimləri. Bakı, elm, 1993, s. 79.

lərinə görə fərqlənir. Hər bir zonanın yer-yurd adlarının tərkibində dilin özünəməxsus elementləri mühafizə olunur. Azərbaycanın tarixi toponimləri içərisində xüsusi lay təşkil edən İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının toponimlərini yaranma yollarına görə 3 qrupa bölmək olar.

1. Leksik yolla yaranan toponimlər.
2. Morfoloji yolla yaranan toponimlər.
3. Sintaktik yolla yaranan toponimlər.

Üçüncü fəslin I yarım fəslə "Leksik yolla yaranan toponimlər" adlanır. İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahalları toponimlərinin bir hissəsi leksik yolla əmələ gəlmişdir və bu toponimləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

1. Şəxs adı əsasında əmələ gələn toponimlər: Səmədərviş, Molla Qasım, Hacı Bağır (Abaran mahalı), Molla Bayazid (Sərdarabad mahalı), Çopur Əli, Zeynalıqal, Dəlipaşa, Fərrux (Dərəçiçək mahalı), Bıqlı Hüseyin, Kosa Məhəmməd (Göyçə mahalı) və s.

2. Tafa adı əsasında əmələ gələn toponimlər. Qarxun, Çubuxçu, Evcilər, Quzugüdən, Keçili (Sərdarabad mahalı), Zəngi, Camışlı, Təkərli, Quşi, Gülablı, Sacılı//Saçlı (Abaran mahalı), Qorçulu, Yayçı, Çubuxlu, Kəvər, Bicni, Kəvər, Küzəcik (Dərəçiçək mahalı) və s.

3. Relyef əsasında əmələ gələn toponimlər: Künbəz (Abaran mahalı), Gümüş (Dərəçiçək mahalı) və s.

4. Qədim türk sözləri əsasında əmələ gələn toponimlər Çarcaris (Abaran mahalı).

Üçüncü fəslin 2-ci yarım fəslə "Morfoloji yolla yaranan toponimlər" adlanır. Leksik şəkilçilər sözyaradıcılığında olduğu kimi toponim yaratmada da böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahalları ərazisindəki toponimlərin bir qrupunu morfoloji yolla yaranan toponimlər təşkil edir. Tədqiqata cəlb etdiyimiz mahalların morfoloji yolla formalaşan toponimlərinin tərkibində əsasən **-lı⁴, -lıq⁴, -lar², -ca², -ca², -cıq⁴, -laq²** şəkilçiləri iştirak edir.

1. -lı⁴ şəkilçisi ilə düzələn toponimlər: Armudlu, İydəli, Çiçəkli, Yarpızlı, Alçalı (Göyçə mahalı), Damcılı (Abaran mahalı), Zəncirli (Dərəçiçək mahalı), Çamırlı (Abaran mahalı) və s.

2. -lar şəkilçisi ilə formalaşan toponimlər: Dəllər (Abaran mahalı)

3. -lıq⁴ şəkilçisi də düzələn toponimlər: Qaranlıq (Abaran mahalı)

4. -ca şəkilçisi ilə düzələn toponimlər: Qalaça (Abaran mahalı), Təkyəlik (Dərəçiçək mahalı)

5. -ca şəkilçisi ilə düzələn toponimlər: Güllüce (Abaran mahalı),

Sorça (Göyçə mahalı) və s.

6. - cıq⁴ şəkilçisi ilə düzələn toponimlər: Bazarcıq (Abaran mahalı), Qızılıcıq (Göyçə mahalı) və s.

7. -laq² şəkilçisi ilə düzələn toponimlər: Qışlaq, Döllək (Göyçə mahalı)

Üçüncü fəslin 3-cü yarım fəslə "Sintaktik yolla yaranan toponimlər" adlanır. Bu yarım fəsilə İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahalları ərazisində sintaktik yolla yaranan toponimlər tədqiqatına cəlb edilir.

Tədqiqatına cəlb edilən İrəvan xanlığının mahallarının toponimlərinin qrammatik xüsusiyyətlərini araşdırarkən xanlıq ərazisində sintaktik üsulla formalaşan kifayət qədər yer adlarına rast gəlinir. İrəvan xanlığının tədqiqatına cəlb olunan mahallarında sintaktik üsulla formalaşan toponimləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. İkinci tərəfi yaşayış məntəqəsi mənasında işlənən **abad** coğrafi termininin birləşməsindən düzələn toponimlər: Şərifabad, Cəfərabad, Sərdarabad və s. (Sərdarabad mahalı)

2. Birinci və ya ikinci tərəfi hidroterminlər kimi işlənən **arx, bulaq, göl** sözləri vasitəsi ilə düzələn toponimlər: Ağca arx, Kərimarx, Kollaqarx (Sərdarabad mahalı), Sarıbulaq (Abaran mahalı), Gölkənd, Qızılbulaq, Qırxbulaq, Qoşabulaq, Ağbulaq (Göyçə mahalı) və s.

3. Birinci və ya ikinci tərəfi oroterminalar (**dağ, qaya, qala, dərə, daş, təpə**) əsasında formalaşan toponimlər: Şirəqala, Şərabqala (Abaran mahalı), Qaraqala (Dərəçiçək mahalı), Ağqala, Dəlikdaş, Gözəldərə, Daşkənd, Daş keyti, Şişqaya, Adatəpə (Göyçə mahalı)

4) Fərqləndirici əlamət bildirən **aşağı, yuxarı, böyük, kiçik, köhnə, yeni, təzə, baş** və s. sözlər əsasında formalaşan toponimlər: Böyük Karpi, Kiçik Karpi, Əliköçək (Əlikiçik), Təzəkənd, Böyük Məzrə, Kiçik Məzrə, Başkənd, Başkeyti (Göyçə mahalı), Baş Abaran (Abaran mahalı), Aşağı Axta, Yuxarı Axta (Dərəçiçək mahalı), Yuxarı Adıyaman, Aşağı Adıyaman, Yuxarı Qaranlıq, Aşağı Keyti (Göyçə mahalı) və s.

5) İkinci tərəfi **qışlaq** sözü ilə formalaşan toponimlər: Dədə qışlaq (Dərəçiçək mahalı), Qarasaqqal qışlağı (Göyçə mahalı) və s.

6) İkinci tərəfi **vəng** sözündən əmələ gələn toponimlər: Toğana vəng, Sağmosavəng (Abaran mahalı), Əyri vəng (Göyçə mahalı) və s.

7) İkinci tərəfi **kənd** və **kənd** sözünün sinonimi olan "köy" coğrafi nomeni vasitəsilə əmələ gələn toponimlər: Markara köy (Sərdarabad mahalı), Əkinə köy, Məlik kəndi (Abaran mahalı), Rəhmankəndi, Paşa kəndi, Başkənd, Təzəkənd, Gölkənd, Daşkəndi

(Göyçə mahalı) və s.

8) Birinci və ya ikinci tərəfi **paşa, bəyli, ağalı, xan** sözləri vasitəsilə düzələn toponimlər: Dəlipaşa (Dərəçiçək mahalı), Zeynal ağalı, Vəliağalı, Əbdülağalı, Atamxan (Göyçə mahalı).

9) Birinci və ya ikinci tərəfi **ağ, qara, sarı, qızıl, ala** sözləri ilə formalaşan toponimlər: Qarakilsə, Sarıbulaq (Abaran mahalı), Alapars, Ağpara, Qaraqala (Dərəçiçək mahalı), Ağqala, Ağqıraq, Qızılbulaq, Ağyoxuş, Ağbulaq (Göyçə mahalı) və s.

10) İkinci tərəfi **kilsə, xaç** sözü ilə əmələ gələn toponimlər: Qarakilsə (Abaran mahalı), Zolaxaç (Göyçə mahalı).

11) Relyef bildirən sözlər əsasında formalaşan toponimlər: Təpədibi (Sərdarabad mahalı), Quruboğaz, Şirəqala, Şərabqala (Abaran mahalı), Qoruquney (Dərəçiçək mahalı), Dəlikdaş, Ağqala, Gözəldərə, Ağyoxuş, Şışqaya, Adatəpə (Göyçə mahalı) və s.

12) Fəli sifət formasında yaranan toponimlər: Danagirməz, Çobangərəkməz (Abaran mahalı).

13) Birinci və ya ikinci tərəfi etnonimlərdən təşkil olunan toponimlər: Dəlipaşa, Tayçarıx, Böyük Ördəkli (Dərəçiçək mahalı), Qul Əli, Dəliqardaş, Kolanı Kırılan, Qanlı Allahverdi, (Göyçə mahalı) .

14) Qədim türk dilində böyük, iri mənasında işlənən “**qara**” sözü əsasında formalaşan toponimlər: Qarakilsə (Abaran mahalı), Qaraqala (Dərəçiçək mahalı) və s.

b) Qədim türk dilində **qırmızı** mənasında işlənən qızıl, altun sözü əsasında formalaşan toponimlər: Qızılbulaq, Altuntaxt (Göyçə mahalı).

c) Qədim türk dilində yuxarı, hündür mənasında işlənən **ağ** sözü əsasında formalaşan toponimlər: Ağqıraq, Ağyoxuş, Ağqala (Göyçə mahalı).

“Nəticə” də tədqiqat zamanı əldə edilən nəticələr aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir.

1. İrəvan xanlığının xüsusi bayrağı onun müstəqilliyini əks etdirir. Xanlığın Azərbaycanın dövlətçilik tarixində xüsusi yer tutduğunu göstərir.

2. İlk dəfə olaraq XVIII əsrdə Azərbaycanın tarixi torpaqlarında yaradılan İrəvan xanlığının toponimləri dilçilik yönündən tədqiqata cəlb edilir və tarixi mənbələr əsasında xanlığın toponimləri haqqında tam təsəvvür yaradılır. Azərbaycan, rus mənbələri ilə müqayisələr aparılaraq xanlığın toponimlərinin ilkin forması dəqiqləşdirilmişdir.

3. Toponimlərin linqvistik aspektdə tarixi-müqayisəli araşdırılması ümum-etimoloji araşdırmalarla birbaşa bağlıdır. Belə ki, hər bir toponimin tarixi fonetik, qrammatik və struktur-semantik cəhətdən ibarət olmaqla ərazinin relyefi, etnik tərkibi, ərazidə yaşamış şəxslərin adları ilə sıx surətdə əlaqəlidir.

4. İrəvan xanlığının etnik tərkibi də aydın şəkildə göstərir ki, ərazinin köklü sakinləri azərbaycanlılar olmuşdur. Xanlığın ərazisində bayat, qaraqoyunlu, muğanlı, kolanı, qaçar, əfşar, ayırım və s. qədim türk tayfaları yaşamışdır.

5. Tarixi-müqayisəli tədqiqat aspektində İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək, Göyçə mahallarının toponimlərinin struktur-semantik xüsusiyyətləri və əmələgəlmə yolları (qrammatik xüsusiyyətləri) müqayisəli planda araşdırılmışdır. XVIII əsrə aid türkmənşəli toponimlərin əmələ gəlməsində linqvistik amillərin rolu elmi şəkildə əsaslandırılmışdır.

6. İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının toponimlərinin tarixi-etimoloji tədqiqatından aydın olur ki, həmin toponimlərin əksəriyyəti türkmənşəli olmaqla Azərbaycan dilinin bazası əsasında formalaşmışdır. Ərazinin toponimlərinin bəzisi ərəb dilinin bazası əsasında əmələ gəlmişdir. Tədqiqata cəlb edilmiş mahallara aid mənbələrdəki əsas toponimlər qədim türk dövrünü özündə yaşadır və eyni zamanda Azərbaycan dilinə məxsus şəkildə qoruyub saxlayır. Bu toponimlərin formalaşmasında iştirak edən topoformantların bəziləri indi artıq arxaıqlaşmışdır.

7. Xanlığın tədqiqata cəlb edilmiş mahallardakı toponimlərinin tarixi-etimoloji tədqiqi Azərbaycan dilinin tarixi leksikologiyasının müəyyən məsələlərinin həllinə kömək edə bilər.

Tədqiqat nəticəsində qədim mənbələr əsasında araşdırılmış mahalların toponimləri sistemləşdirilmiş, növlərinə görə qruplaşdırılmış, onların mənbəyi tarixi-müqayisəli metodla yaranma səbəbləri təhlil edilmiş, tarixi-coğrafi və dil xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

8. Tarixi toponimlərin öyrənilməsində tarixi-etimoloji araşdırmalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tarixi prinsipə istinad etməklə qədim türk tayfalarının etimologiyası xalqın etnogenezinin formalaşmasında iştirakı öyrənilir. Bütövlükdə İrəvan xanlığının, o cümlədən xanlığın Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının türk tayfa adları əsasında formalaşmış etnotoponimlərinin yaranması aydınlaşdırılır. Aparılan tədqiqat aydın şəkildə təsdiq edir ki, xanlığın araşdırmaya cəlb

edilən mahallarının ərazilərindəki toponimlərdə əksini tapan tayfalar ərazinin köklü sakinləri olan türk tayfaları olmuşlar.

9. İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahalları ərazilərindəki etnotoponimlər tarixi müqayisəli metod əsasında araşdırılmış, yayılma arealı göstərilmişdir ki, bu da xalqımızın etnosiyasi mədəniyyətinin tərkib hissəsini ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir.

10. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, xanlığın araşdırılmış mahallarının toponimlərin şəxs adlarından, eləcə də Azərbaycan dilinin istər qədim dövründə, istərsə də müasir dövründə işlənmiş sözlərdən, zoonimlərdən, fitonimlərdən, oronimlərdən formalaşmışdır.

Antroponimlər hər bir xalqın ictimai-siyasi, mədəni həyatı, dünyagörüşü, dini baxışları ilə bilavasitə əlaqəli olsa da, toponim yaradıcılığında öz milliliyini əks etdirir.

11. Tarixi mənbələrdə əksini tapmış toponimlər leksik-semantik xüsusiyyətinə, dil mənsubiyyətinə görə aydın şəkildə göstərir ki, İrəvan xanlığı, o cümlədən Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının ərazisi Azərbaycanın tarixi torpaqları olmuşdur.

12. Aparılan tədqiqatdan bu nəticəyə gəlmək olur ki, ərazi toponimlərinin tərkibində arxaik dil elementləri iştirak edir və bunlara müxtəlif fonetik formalarda müasir Azərbaycan ədəbi dilində, eləcə də Azərbaycan dili şivələrində rast gəlinir.

13. İrəvan xanlığı ərazisi daxilində olan toponimlər XX əsrin 20-ci illərində yaradılmış Ermənistan adlı dövlət yaradıldıqdan sonra zaman-zaman dəyişdirilmişdir. Bu dəyişdirilmə əməliyyatı-türkmənşəli toponimlərə mənəvi soyqırım siyasəti 1918-ci ildən başlamış, 1991-ci ildə isə başa çatdırılmışdır.

14. İrəvan xanlığının Abaran, Sərdarabad, Dərəçiçək və Göyçə mahallarının toponimləri leksik-semantik cəhətdən araşdırılarkən Azərbaycan, Türkiyə ərazisindəki eyni formalı toponimlərlə müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu çap olunmuş aşağıdakı məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır:

1. “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə etnotoponimlər; // ADPU-nun xəbərləri, humanitar elm. seriyası., № 4, 2006, s.235-237

2. İrəvan xanlığının bəzi etnotoponimlərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri; // BDU, Dil və ədəbiyyat, № 2 (68), 2009, s. 97-100

3. İrəvan xanlığı ərazisindəki “ağ” komponenti toponimlər haqqında; -- Ümummillə Liderimiz Heydər Əliyevin anadan olmasının

87-ci ildönümünə həsr olunmuş gənc tədqiqatçıların elmi konfrans. Qafqaz Universiteti, Bakı, 2010, s.504-506

4. Следы древних тюркских слов в топонимах на территории Иреванского ханства // Аспирант и соискатель № 2 (56), Москва, 2010, s. 52-57

5. İrəvan xanlığı ərazisində oğuz mənşəli toponimlər // Türkologiya, № 1-2, 2011, s. 55-63

6. İrəvan xanlığı ərazisindəki Abaran toponimi haqqında // Filologiya məsələləri, № 2, 2011, s.68-75

7. İrəvan xanlığı ərazisindəki toponimlərin tərkibində işlənən coğrafi terminlər haqqında // Nitq mədəniyyəti və terminologiyanın aktual problemləri: Respublika Elmi Konfransının materialları (iyun 2011), Bakı, 2011, s. 213-216

8. Морфологические особенности топонимов территории Иреванского ханства // Казахский Национальный Университет им. Аль-Фараби, Вестник Каз.НУ, сер.филологическая Алма-Аты № 1 (131), 2011, s.275-280

9. “Kitabi-Dede Korkud” dastanındakı bezi eski türk sözlərinin İrəvan hanlığı ərazisindəki toponimlərdə izləri // Türkmenli, Edebiyat və sanat, aylıq Edebiyat Kültür və Sanat Bergisi Sayı: 36, Yıl: 3, Ocak, İrak 2011, s.10-15

10. İrəvan xanlığı və onun etnik tərkibi haqqında // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika Elmi Konfransının materialları, Bakı, 2011, s.147-150

11. İrəvan xanlığının Abaran mahalı və onun ərazisindəki bəzi toponimlər haqqında // Pedaqoji Universitet xəbərləri. Humanitar elm.ser. №3, 2011, s.189-196

12. İrəvan xanlığının Sərdarabad mahalı və onun ərazisindəki türk mənşəli toponimlər // Pedaqoji Universitet xəbərləri, № 3, 2012, s.135-141

13. “Kitabi Dede Qorqud” dastanında İrevan xanlığı toponimləri // Türk dünyası Kültürel Değerleri, Uruslararası sempozyumu, 04-08 Kasım 2013 Eskişehir, Türkiye, Bildiri özetleri kitabçığı, Türkiye, Eskişehir, 2013, s.10

14. Следы древних слов в топонимах на территории Иреванского ханства // Молодой ученый, Казань, 2014, s.92-93

15. İrəvan xanlığının Göyçə toponimi haqqında // Pedaqoji Universitetin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, № 3, 2014, s. 246-248

А.И.Байрамова

**Анализ лингвистических топонимов Сардарабадского,
Абаранского, Деречичякского и Гёйча округов Иреванского
ханства**

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы исследования, указывается его объект и предмет, основная цель, научная новизна, теоретическая и практическая ценность, отмечаются положения, выносимые на защиту.

Первая глава называется «Историческая география, этнический состав и основные вопросы топонимов Иреванского ханства». Здесь говорится об исторической географии, этническом составе Иреванского ханства и соответственно объекту исследования определяются основные источники топонимов Гёйча, Сабирабадского, Абаранского и Дрячичякского округов.

Вторая глава называется «Лексико-семантические особенности округов Абаран, Сабирабад, Дарачичяк и Гёйча Иреванского ханства». В этой главе исследуются топонимы, названия местностей, образованные от антропонимов, этнонимов, гидронимов, оронимов, фитонимов и зоонимов, а также образованные путём описания.

Третья глава называется «Грамматические особенности топонимов округов Абаран, Сардарабад, Деречичяк и Гёйча Иреванского ханства». Здесь в основательной форме даётся объяснение того, что топонимы округов Абаран, Сардарабад, Деречичяк и Гёйча были образованы тремя путями: лексическим, морфологическим и синтаксическим.

В заключении представлены выводы и обобщения результатов исследования.

A.I. Bayramova
**Linguistic Analysis of Iravan Khanate's Sardarabad, Abaran,
Darachichek and Goycha regions toponyms**
SUMMARY

The dissertation consists of introduction, 3 chapters, conclusion and the list of references.

The introduction gives the arguments in favor of urgency of the theme, defines the goal and objectives of the research, provides methods of investigation, theoretical and practical importance of the work, as well as the hypothesis of the research, and specifies the structure of the thesis.

The first chapter is entitled "The main problems of Iravan Khanate's historical geography, ethnic composition and toponyms".

Iravan Khanate's historical geography, ethnic composition are analyzed and due to research object the main sources of Sardarabad, Abaran, Darachichek and Goycha regions toponyms are formed.

The second chapter is entitled "Lexico-semantic peculiarities of Iravan Khanate's Sardarabad, Abaran, Darachichek and Goycha regions toponyms".

Iravan Khanate's Sardarabad, Abaran, Darachichek and Goycha regions toponyms formed of antroponyms, etnonyms, hidronyms, oronyms, fitonyms, zoonyms and names of places formed descriptively are investigated in this chapter.

The third chapter of thesis is entitled "Grammatical peculiarities of Sardarabad, Abaran, Darachichek and Goycha regions toponyms" Iravan Khanate's. The formation of Sardarabad, Abaran, Darachichek and Goycha regions toponyms in lexical, morphological and syntactic ways are grounded in this chapter. The conclusion summarizes the basic results of the research.